

תשומת לב חוזרת ונשנית ללשונות חז"ל וללשון הרמב"ם — פתח מאיר לסתומות ברמב"ם

מאיר ליפשיץ, מבני קהילתנו, קהלת אחוזה — מילדותו הכרתיו. שאלות היו לו, כלכל ילד: למה? וכיצד? ברם, הוא היה מאלה, השומרים על טל ילדות אף בבגרותם. צמא דעת היה, ודעת תורה דווקא, ומשתמה — שאל, ובחזקה. נפשו איוותה לרדת לשיתי הלכה, לברר אמיתה. ישמשו נא דברי הבאים, שיש בהם נסיון לחזור לשרשה של הלכה תמוהה ברמב"ם, נר לעילוי נשמתו.

אחת הדרכים, המובילה לפיענוח סתומות במשנת הרמב"ם ולעמידה על מקורותיו בהלכה, היא נאמנות עקבית לתביעתו לתשומת-לב מיוחדת ללשונות חז"ל ולא רק למה שאמרו, אלא גם למה שלא אמרו: "והתבונן לשון המאמר ודקדק העיון בו... באמרם... ולא אמרו...".¹ ועיון ודיוק בלשונו שלו: "והיה לו להסתכל דקדוק לשונו".² וכבר עמדתי על כך בשיעורים שונים, מהם אף שנדפסו, אם כי רק בחלקם.³ להלן בכוונתי לעמוד על הלכה אחת מהלכות קדשים במשנת הרמב"ם, שנתלבטו בה חכמים גדולים, ולהראות עד כמה יש בתשומת-לב חוזרת ונשנית ללשונות חז"ל להעמידנו על כך, שדברי הרמב"ם, אף במקום שהם נראים כאילו עומדים, ח"ו, בניגוד לדברי חז"ל, לא זו בלבד שאינם נוגדים את דברי חז"ל, אלא הם המשקפים את דעת חז"ל.⁴ שנינו במסכת פסחים, פרק ו, משנה ג (דף ס"ט, סע"ב): "אימתי מביא חגיגה עמו (עם קרבן הפסח בארבעה-עשר בניסן)? בזמן שהוא בה בחול...! ובזמן שהוא בא בשבת... — אין מביאין עמו".

- 1 ספר המצות, השורש השמיני, מהדורת ר' חיים העליר, ירושלים — ניו-יורק תש"ו, סע"מ י"ז — רע"מ י"ח. וכן בפירוש המשנה: "ואמר... ולא אמר... כדי להשמיעך" (כלאים, פרק ג, משנה ג, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג, עמ' קפ"ו). ועוד כיו"ב. ואכמ"ל.
- 2 תשובות הרמב"ם, ירושלם תרצ"ד, סימן ס"ט, עמ' 70; שם, תש"ד, סימן ש"י, עמ' 574. ועיין להלן, הע' 3.
- 3 עיין במיוחד ב"תורה שבעל-פה", קובץ י"ג, עמ' קנ"ז — קע"ד; שם, קובץ י"ד, עמ' ק"א — ק"ז; שם, קובץ ט"ו, עמ' ק"ח — ק"כ; וכן במאמרי "אימות לשון ואיתור מקור במשנת הרמב"ם" — חלק משיעור, שניתן בכינוס הששה-עשר לתורה שבעל-פה, ההולך ונדפס בקובץ ט"ז.
- 4 עיין מה שהעירותי שם, קובץ ט"ו, עמ' ק"א והע' 25.

בסוגיית התלמוד שעל משנה זו (שם, סע"ב—דף ע, רע"א) נאמר: "אמר רב אשי: שמע מינה: חגיגת ארבעה-עשר לאו חובה היא, דאי סלקא דעתך חובה היא—תיתי בשבת...!"

בהמשך הסוגיא (שם, דף ע, ע"ב) נשנית ברייתא: "תניא: יהודה בן דורתאי פירש הוא ודורתאי בנו והלך וישב לו בדרום. אמר: 'אם יבוא אליהו ויאמר להם לישראל "מפני מה לא חגגתם חגיגה בשבת?"'—מה הן אומרים לו? תמהני על שני גדולי הדור, שמעיה ואבטליון, שהן חכמים גדולים ודרשנין גדולים, ולא אמרו להן לישראל: "חגיגת דוחה את השבת"?'".

על ברייתא זו נאמר (שם): "אמר רב [מארי]⁵: מ"ט דבן-דורתאי? דכתיב: 'וזבחת פסח לה' א-יך צאן ובקר' (דברים טז ב), והלא אין פסח [בא]⁶ אלא 'מן הכבשים ומן העזים' (שמות יב ה)? אלא 'צאן'—זה פסח, 'בקר'—זו חגיגה, ואמר רחמנא: 'וזבחת פסח' (ר"ל: קרבן פסח וקרבן חגיגה—שניהם קרויים "פסח", ללמדך, שדין אחד לשניהם, כשם שקרבן פסח דוחה את השבת—כך קרבן חגיגה, הבא עמו, דוחה את השבת)!"

רב אשי ראה את נסיונו של רב מארי ליתן טעם לדעתו של יהודה בן דורתאי כפסול בתכלית: "אמר רב אשי: 'ואנן—טעמא דפרושים (רש"י: המבדילים מן החכמים)? גיקו ונפרוש'? אלא קרא לכדרב נחמן הוא דאתא, דאמר רב נחמן, אמר רבה בר אבוב: מניין למותר-הפסח (המעוּת), שנותרו מן הסכום, שהפריש לקניית השתה לקרבן פסח, לאחר שקנהו בפחות מן המשוּעָר)⁸, שקרב שלמים? שנאמר: 'וזבחת פסח לה' צאן ובקר', והלא אין פסח בא אלא 'מן הכבשים ומן העזים'? אלא מותר-הפסח יהא לדבר הבא מן הצאן ומן הבקר (והוא: קרבן שלמים)".

הרמב"ם בהלכות קרבן פסח, פרק י, הלכות י"ב—י"ג, פוסק: "כשמקריבין את הפסח... מקריבין עמו שלמים ביום י"ד מן הבקר או מן הצאן, גדולים או קטנים, זכרים או נקבות—ככל זבחי השלמים, וזו היא הנקראת: 'חגיגת ארבעה-עשר', ועל זה נאמר בתורה: 'וזבחת פסח לה' צאן ובקר'. אימתי מביאין עמו חגיגה זו? בזמן שהוא בא בחול... אבל אם חל יום ארבעה-עשר להיות בשבת... אין מביאין עמו חגיגה, ואין מקריבין אלא הפסחים בלבד. חגיגת ארבעה-עשר רשות ואינה חובה...".

והנה, רבות נתלבטו חכמי הדורות האחרונים⁹, מפרשים ופוסקים כאחד, בדברי רמב"ם אלה. אסתפק כאן בהבאת דבריהם של אחדים מהם, שחיבוריהם מצויים בידי הלומד. כותב הנודע ביהודה בחיבורו על הש"ס: "ולא ראיתי לאחד מנושאי כליו, שנתן לב לדברי

5 רב מארי—כ"ה בכ"י ועוד, עיין בדקדוקי סופרים לפסחים, שם. ואמנם גירסא זו נראית להיות הנכונה, שכן קשה להניח, שרב אשי יגיב על דברי רב (ע"י רשב"ם, בבא בתרא, דף ג"ב, ע"א, ד"ה "אבא"), "רבינו", "רבינו הגדול" בפי אמוראי בבל ו"רבינו שבבבל" בפיהם של גדולי האמוראים שבארץ-ישראל, כפי שהגיב בהמשך הסוגיא, ואכמ"ל.

6 בא—כ"ה בכ"י (דקדוקי סופרים, שם) ועוד.

7 עיין סדר הדורות, חלק ב, תנאים ואמוראים, אות י, ערך יהודה בן דורתאי. ועיין גמרא, מסכת סוטה, דף כ"ב, ע"ב, ורמב"ם, פירוש המשנה, שם, פרק ג, משנה ג, ואכמ"ל.

8 עיין ר"ח ורש"י לשם, ואכמ"ל.

9 לדעתי נתלבט כבר הסמ"ג, לאוין, שמ"ט, בדברי רמב"ם אלה, ואכמ"ל.

רבינו בזה, כאלו הם דברים פשוטים. ואני נתקשיתי בהם הרבה, שאחר שדרש חגיגת י"ד מ'זובחת', אם כן, איך היא 'רשות'?! ויותר מזה תמוה! איך אחז דבר, שגדחה בגמרא! שהרי רב¹⁰ פירש מפסוק זה טעמיה דבן-דורתאי, ועל זה השיב רב אשי: 'ואנן — טעמא דפרושים' וכו', אלא קרא לכדרב נחמן ועל 'מותר-הפסח' קאי! ואיך דרשו הרמב"ם על החגיגה?! ועוד, אי האי קרא על החגיגה קאי, וקאמר 'זובחת פסח' — אם כן, דחי שבת, וכדמפרש רב¹⁰ טעמיה דבן-דורתאי, דאם לא כן, למאי הלכתא קרא הכתוב החגיגה 'פסח', אלא להורות, שהוא דוחה שבת כפסח...?!¹¹

כותב רבי חיים העליר בפירושו לספר המצות של הרמב"ם: "והדברים תמוהין!... הרי חזינו, דדרש זה גדחה בשתי ידיים, ואיך הביאו הרמב"ם?! וגם לפי זה חגיגת י"ד דוחה שבת...?!"¹²

כותב החזון אי"ש: "והנה, רבנו כתב: 'ועל זה נאמר בתורה 'זובחת פסח' וגו'... ובגמרא, ע' ב', אמרו האי קרא ל[כ]דרב נחמן! וצריך עיון!"¹³

וכותב לאחרונה בספר "אבי העזרי": "בפסחים... מבואר, שרק בן-דורתאי דריש האי קרא 'זובחת פסח לה' צאן ובקר' על חגיגת י"ד... והוא סובר, שחובה היא, ודוחה שבת... ולרבנן, החולקים עליו¹⁴, דרשי האי קרא לכדרב נחמן, שקאי על 'מותר-הפסח'... והרמב"ם, שפוסק, שהיא רשות, (ו) מכל מקום מביא האי קרא 'זובחת' על חגיגת ארבעה-עשר?! וכ"ז צריך עיון!"¹⁵

רבנו הנודע ביהודה, במקום הנ"ל, שוקל שתי אפשרויות של הסבר. אשר לאפשרות הראשונה — הוא עצמו דוחה אותה לאחר זמן: "ולכן נתתי אל לבי, והנה, נהפוך הוא מאשר שניתי בילדותי". ואשר לאפשרות השנית — כבר דחאה רבי ארי' ליב יעלין: "עיין צל"ח, שהקשה על הרמב"ם... ואופן התירוץ השני, שבחר בו... קשה לי על זה..."¹⁶. ר"ח העליר, במקום הנ"ל, מעיר: "ועיין צל"ח, מה שהאריך בזה בפלפול עצום"¹⁷. והדברים ארוכים.

ר"ח העליר והחזון אי"ש — שניהם סבורים, שהמקור של הרמב"ם במדרש הכתוב הוא במדרש תנאים שב"ספרי".

כותב ר"ח העליר: "אמנם ראה, שהרמב"ם לקח לו זה מ'ספרי' בפרשת 'ראה', שכן הוא שם להדיא!"¹⁷

כותב החזון אי"ש: "והנה, רבנו כתב: 'ועל זה נאמר בתורה 'זובחת פסח' וגו', והוא מ'ספרי'!"¹⁷

10 רב — כגירסת הדפוס, ועיין למעלה, הע' 5.

11 צל"ח על פסחים, דף ע, ע"ב.

12 ספר המצות, מצות לא תעשה, מצוה קי"ח, ירושלים — גיו"ורק תש"ו, עמ' קכ"ו, הע' 2.

13 חזון אי"ש על הרמב"ם, הלכות חגיגה, פרק ב, הלכה י, ד"ה "והנה".

14 הלשון אינו מדויק. רבנן אינם חולקים על יהודה בן דורתאי, אלא יהודה בן דורתאי, הפורש, כלשון רב אשי, הוא החולק על רבנן.

15 אבי העזרי, מהדורא תניינא, בני ברק תשכ"ה, עמ' ל"ה, טור ב, ד"ה "גם".

16 יפה עינים לפסחים, דף ע, ע"ב, ד"ה "מ"ט דבן-דורתאי".

17 במקום הנ"ל, הע' 12. 17א במקום הנ"ל, הע' 13.

ברם, אף ששניהם סבורים, שמקור המדרש, המובא על ידי הרמב"ם, הוא ב"ספרי", שניהם סבורים, שעדיין קשה.

כותב ר"ח העליר: "ואולם מכל מקום הקושיא במקומה עומדת, דתדחה שבת! ? גם יש להקשות לאידך גיסא: האידך דחו כל כך בסוגיא דפסחים? והלא ה'ספרי' מסייע לזה! וכן הוא גם כן ב'מכילתא' בפרשת 'בוא' (י"ב, ה)!"¹⁸

כותב החזון אי"ש, העומד, כדרכו, על הקושי העקרוני: "ובגמרא ע' ב' אמרו האי קרא ל[כ] דרב נחמן! ? וצריך עיון!"^{18א}

אמנם ר"ח העליר במקום הנ"ל מנסה לתרץ את הקשיים הנ"ל על ידי ההנחה, שרוב אשי לא ידע את מדרש הכתוב "וחגותם אותו" וגו' שבהמשכה של סוגיית התלמוד שבפסחים, דף ע, ע"ב, שבו מתבאר הטעם להלכה, שחגיגה אינה דוחה את השבת.¹⁹

אולם מלבד מה, שכפי שיבואר להלן, בסופו של מאמר זה, מדרש זה עצמו נדחה על ידי חכמי התלמוד, הרי עצם ההנחה, שרוב אשי לא ידע טעמה של משנתו, קשה, במיוחד כשהדברים אמורים להסברת דבריו של הרמב"ם.

כותב הריטב"א, בפירושו למסכת יומא, דף נ"ו, ע"א, ד"ה "משום": "פירש הרמב"ם ז"ל בתשובת שאלה, דרבי ירמי' לטעמיה, דאמר 'במחשכים הושבני כמתי עולם' — זה תלמוד בבלי' וטעמא — משום דלא נהירי להון טעמי דמתנייתא כהלכה כמה דנהירי לרבנן דארץ-ישראל... מיהו לאו כל הדורות ה' כן, אלא בימי רבה ורב יוסף ואבבי ורבא, דהו להו שמדות... אבל אח"כ נתגברה התורה בבבל, כל שכן בימי רב אשי, דאמרינן 'מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד'. עד כאן דברי רבינו ז"ל, וחיים הם למוצאיהם".

אמנם ד"ר א"ח פריימן, שפירסם את התשובה מכתב-יד ובשלימותה²⁰, כבר העיר, שתשובה זו אינה תשובתו של הרמב"ם עצמו, אלא של אבי הרמב"ם, רבי מימון.²¹

אולם, כידוע, הרמב"ם הלך, בדרך כלל, בשיטת אביו, וכבר הראיתי בשיעורים שונים, ובמיוחד בשיעורי בסוגיית "הפסח אחר חצות והקטר חלבים ואברים" בכינוס הראשון לתורה שבעל פה ובשיעורי בסוגיית "אין מועל אחר מועל" בכינוס המדעי החמישי, שאמנם זוהי גם שיטתו של הרמב"ם, ושפסקים שונים במשנתו, הנראים כעומדים בניגוד לסוגיות התלמוד, מתבארים על ידי הנחה זו, וכן ששיטה זו מוצאת את ביטוייה גם במשנת בנו ותלמידו המובהק, רבנו אברהם החסיד.

ולא עוד אלא שלאור כל האמור עולה על הדעת אף השערת-אולי, שמא בכל זאת התשו-

18 במקום הנ"ל, הע' 12. אולם הסיוע במכילתא אינו מוחלט, שכן במכילתא, שם, פרשה ד, הובא המדרש שבספרי בשמו של רבי אליעזר, שכידוע, שמותי הוא, ואין הלכה כמותו, מלבד מה שבמכילתא שנויים גם מדרשים של תנאים, החלוקים על רבי אליעזר = ספרי. ועיין להלן, הע' 22א ורה"ע 25.

18א במקום הנ"ל, הע' 13.

19 במקום הנ"ל, הע' 12.

20 תרביץ, שנה ו, ספר ג = ספר הרמב"ם, עמ' 170—172.

21 שם, עמ' 166, סימן ג.

בה, המובאת על ידי רבנו הריטב"א כתשובת הרמב"ם, אינה תשובת רבי מימון, שהריטב"א, או מי ששימש לו מקור ביניים, קיצרה, אלא תשובת הרמב"ם עצמו. ייתכן, שהרמב"ם נשאל אף הוא אותה שאלה והוא השתמש בתשובת אביו וקיצרה, כדרכו.

מכל מקום, שיטת הרמב"ם היא, שאף שהיו אמוראים, שלא תמיד ידעו את טעמי המשניות, הרי אין הדברים אמורים כלפי רב אשי.

ואם כך, הרי תירוצו של ר"ח העליר, אשר לפיו רב אשי לא ידע מדרש הלכה, שהנו טעמה של משנתנו, קשה!

ברם, הנאמנות העקבית לתביעתו של הרמב"ם לדיוק בלשונות חז"ל ולתשומת-לב מיוחדת לא רק למה שאמרו, אלא גם למה שלא אמרו, וכן עיון ודיוק בדברי הרמב"ם תובילנו לפתח מאיר גם לסתומה זו. מתברר, שלאמיתו של דבר, מדרש-הכתוב, המובא על ידי רב מארי בתלמוד להסברת דעתו של יהודה בן דורתאי, אינו זהה עם מדרש-הכתוב שבספרי, ומדרש-הכתוב המובא על ידי הרמב"ם אינו זהה לא רק עם המדרש, המובא על ידי רב מארי בתלמוד לשיטת יהודה בן דורתאי, אלא גם לא עם המדרש שבספרי.

(א) העדר הזהות שבין מדרש-הכתוב, המובא על ידי רב מארי בתלמוד לשיטת יהודה בן דורתאי, לבין מדרש-הכתוב שבספרי:

לשון המדרש, המובא על ידי רב מארי בתלמוד לדעת יהודה בן דורתאי הוא, כנ"ל: "וּזְבַחַת פֶּסַח לַה' צֶאֱן וּבִקֵּר... 'צֶאֱן'—זֶה פֶּסַח, 'בִּקֵּר'—זו חֲגִיגָה, וְאָמַר רַחֲמֵנָא: 'וּזְבַחַת פֶּסַח'!"

לשון המדרש שבספרי הוא: "וּזְבַחַת פֶּסַח'—שֶׁתֵּהָא שְׁחִיטָתוֹ לְשֵׁם פֶּסַח... 'לַה' א'—לְשֵׁם הַמִּיּוּחַד, 'צֶאֱן וּבִקֵּר'—'צֶאֱן'—לְפֶסַח, 'בִּקֵּר'—לְחֲגִיגָה."

ההשוואה מראה, שבמדרש, המובא על ידי רב מארי להסברת דעתו של יהודה בן דורתאי, נמצאת בסיום פסקה, שאיננה במדרש שבספרי, והיא: "וְאָמַר רַחֲמֵנָא: 'וּזְבַחַת פֶּסַח'!". בעוד ששניהם כאחד דורשים "צֶאֱן" לקרבן פסח, "וּבִקֵּר" לקרבן חגיגה, הרי במדרש שלשיטת יהודה בן דורתאי נמצאת המסקנה, שדין חגיגה כדין פסח, ואילו במדרש שבספרי מסקנה זו איננה.

הלשון הארמי של הפתיחה לכתוב "וּזְבַחַת פֶּסַח", והוא: "וְאָמַר רַחֲמֵנָא", מראה, שזהו פירוש של אמורא, כנראה של רב מארי עצמו, למדרש שבספרי, שעל ידו ביקש רב מארי להסביר את דעתו של יהודה בן דורתאי, שדין חגיגה כדין פסח—דוחה את השבת.

ולא עוד אלא הדבר—ממקומו הוא מוכרע. בספרי, כאמור, נדרשת התיבה "פֶּסַח" שבכתוב "וּזְבַחַת פֶּסַח" וגו'—"שֶׁתֵּהָא שְׁחִיטָתוֹ לְשֵׁם פֶּסַח", ואם התיבה "פֶּסַח" לכך נצרכה לו, לספרי, שוב אין היא מופנית לדרוש, שהתורה קראה לחגיגה "פֶּסַח"!

אף זו, העובדה, שרב אשי דחה את דברי רב מארי בחריפות יתר, וגון הלשון, שבה דחה אותם, "וְאָנֹן... בִּיקוֹ"²², יש בהן כדי להעיד, שדעתו של רב אשי היא, שלפי

22 השווה, לפ"ש, מסכת יבמות, דף צ"א, סע"ב, ומה שהעירותי ב"תורה שבעל-פה", קובץ י"ג, עמ' קס"ב, הע' 24, ואכמ"ל. ועי' להלן, הע' 34.

הספרי אין ללימודו של רב מארי כל אחיזה, ושיעור הכתוב לפי הספרי הוא אפוא: "וּבַחַת פֶּסַח לֵה"א צֵאן, וּבִקֵּר (לחגיגה)"²²א.

ויש לציין, שהנצי"ב, ששם לב לראשיתו של המדרש שבספרי, עמד על כך, שיש הבדל מהותי בין המדרש שבספרי לבין המדרש, המובא בתלמוד על ידי רב מארי לדעתו של יהודה בן דורתאי. בפירושו לספרי, שנדפס מכתב-יד לאחר פטירתם של ר"ח העליר והחזון אי"ש, הוא כותב: "ולא שהספרי סבר כבן-דורתאי, אלא הם²³ דרשו גם 'וּבַחַת פֶּסַח' להא, וילפי מזה, דקרא הכתוב לחגיגה 'פסח' ודוחה שבת. אבל הספרי דריש 'וּבַחַת פֶּסַח' — שתהא זביחה לשם פסח..."²⁴.

(ב) העדר הזהות שבין מדרש הכתוב, המובא על ידי הרמב"ם, לבין המדרש של רב מארי והמדרש שבספרי:

ראינו, שמדרשו של רב מארי לדעת יהודה בן דורתאי והמדרש שבספרי, על אף ההבדל שביניהם, שניהם כאחד דורשים את התיבה "ובקר" בלבד לעניין קרבן חגיגה. אולם הרמב"ם כותב: "כשמקריבין את הפסח... מקריבין עמו שלמים ביום י"ד מן הבקר ומן הצאן... וזו היא הנקראת 'חגיגת ארבעה-עשר', ועל זה נאמר בתורה: 'וּבַחַת פֶּסַח לֵה"א צֵאן וּבִקֵּר'..." כלומר, גם התיבה "צאן" וגם התיבה "ובקר" נדרשות לעניין קרבן חגיגה²⁴א.

וממקומו הוא מוכרע, שאמנם זו היתה כוונת הרמב"ם במדרש הכתוב. אם בו במקום פוסק הרמב"ם, שמביאים חגיגה "מן הבקר ומן הצאן", לא ייתכן לומר, שהוא דורש את הכתוב, המובא על ידו בסמוך כטעם לפסיקתו זו, "צאן" — לפסח, 'ובקר' (בלבד) לחגיגה". שיעור הכתוב לפי המדרש המובא על ידי הרמב"ם הוא אפוא: "וּבַחַת פֶּסַח לֵה"א (ועמו) צאן ובקר (לחגיגה)"²⁴ב.

ועכשיו, שבאנו לכאן, שמדרש הכתוב שברמב"ם אינו מדרשו של רב מארי לשיטת יהודה בן דורתאי ולא המדרש שבספרי, נשאלת השאלה: מהו אפוא מקור מדרשו של הרמב"ם? והנה, בתלמוד ירושלמי, פסחים, פרק ו, הלכה א, נשנית ברייתא: "על ג' דברים עלה הלל מבבל... כתוב אחד אומר: 'וּבַחַת פֶּסַח לֵה"א צֵאן וּבִקֵּר', וכתוב אחד אומר: 'מן הכבשים ומן העזים תקחו' — הא כיצד? 'צאן' — לפסח, ו'צאן ובקר' —

²²א וכן בתרגום אונקלוס, שם, ואכמ"ל. ועיין למעלה, הע' 18.

²³ הם = בן דורתאי ובנו. ואולי רב מארי ובן דורתאי?

²⁴ עמק הנצי"ב לספרי דברים, ירושלם תשכ"א, עמ' קס"ב, טור ב, ד"ה "ובקר לחגיגה".

²⁴א דייק: "ועל זה נאמר בתורה וזבחת" וכו', וכן: "עליהם (על שלמי חגיגת ארבעה-עשר) אמר יתעלה וזבחת" וכו' (פירוש המשנה, הקדמה לזבחים, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ז, עמ' י"ז, ד"ה "והחלק הרביעי"), וכן: "ועל זה אמר יתעלה וזבחת" וכו' (ספר המצות, מצות לא תעשה, מצוה קי"ח, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"א, עמ' רל"ו), ולא "שנאמר" וכיו"ב. שינוי לשון זה הוא משמעותי — להוציא פירוש אחר, על זה נאמר — על זה ולא על דבר אחר. ואכמ"ל.

²⁴ב והשוה, לפ"ש, ספר החינוך, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, מצוה תפ"ח, ירושלים תשי"ד, עמ' תר"ג, ומה שהעירותי ב"תורה שבעל פה", קובץ ח, עמ' פ"ו, הע' 11.

לחגיגה... ודרש (פני משה: מעצמו), והסכים (פני משה: להלכה) ועלה וקיבל הלכה (פני משה: מפי שמעיה ואבטליון)."

כלומר: בעוד שרב מארי לשיטת יהודה בן דורתאי והספרי, אף שהספרי לא הסיק את המסקנה של רב מארי, שניהם כאחד דורשים את התיבה "ובקר" בלבד לעניין קרבן חגיגה, הרי הלל, כשיטת שמעיה ואבטליון, דרש את שתי התיבות "צאן ובקר" כאחד לעניין קרבן חגיגה, ושיעור הכתוב הוא אפוא לפי זה: "וזבחת פסח לה"א (ועמו) צאן ובקר (לחגיגה)"²⁵.

ואם כך, הרי שהמדרש של הלל, כשיטת שמעיה ואבטליון, הוא מקור המדרש, המובא על ידי הרמב"ם.

והנה, שמעיה ואבטליון, כפי שיוצא מן הברייתא על יהודה בן דורתאי, הורו, שחגיגה אינה דוחה את השבת.

הרי שהרמב"ם, התופס את מדרש הכתוב של הלל, כשיטת שמעיה ואבטליון, ופוסק כהלל, שמעיה ואבטליון, לא זו בלבד שאינו סותר את עצמו ואינו נוגד את דברי חז"ל, אלא הוא גם עקבי וגם תואם את ההלכה הן מבחינת מדרש הכתוב והן מבחינת פסיקת הדין. ברם, עדיין קשה. הן אם רב אשי, שלשיטת הרמב"ם, כפי שנתבאר למעלה, ידע את כל המדרשים, ששימשו טעמי-המשנה, דרש את הכתוב "וזבחת פסח" וגו' לא לעניין קרבן חגיגה, אלא ל"מותר-הפסח" — היאך הרמב"ם דרש את הכתוב לעניין חגיגה, שלא כרב אשי ? !

והנה, כידוע, כבר העירו רבותינו הראשונים והאחרונים כאחד, שישנן בתלמוד תוספות

25 יש להעיר, שעל ידי דיוק בדברי רבי עקיבא, שבמכילתא, הנ"ל, הע' 18, ניתן למצוא גם שם, עקבות מדרשו של הלל, ואכמ"ל. פרופ' חנוך אלבק המנוח כותב, שבמכילתא "בא, סוף פרשה ד' אומר רבי, שהכתוב (דברים ט"ז, ב'): וזבחת פסח לה' א' צאן ובקר בא ללמד, שמותר הפסח (הבא מן הצאן) דינו כדבר הבא מן הצאן ומן הבקר, שקרב שלמים. אבל התנאים האחרים דורשים צאן לפסח ובקר לחגיגה הבאה עם הפסח. וכן הוא בספרי לדברים, שם, פיסקה קכ"ט. וכך מובא בירושלמי פסחים פ"ו, הלכה א' (דף ל"ג, סוף עמ' א') בשם הלל הזקן. אבל בבבלי פסחים ע, ב דוחה רב אשי דרש זה ואומר, שזהו לפי דעתם של הפרושים, שפרשו מן החכמים וסברו, שחגיגה הבאה עם הפסח דוחה שבת, ובאמת בא הכתוב וזבחת וגו' צאן ובקר ללמד, שמותר פסח קרב שלמים, כדברי ר' נחמן בשם רבה בר אבוא...". (מבוא התלמודים, ירושלים תשכ"ט, עמ' 107), וזו היא אחת הראיות להנחתו, שהתלמוד לא ידע את מדרשי-ההלכה (שם, עמ' 106). אולם לאחר שראינו, שהמדרש, המובא בתלמוד על ידי רב מארי, אינו זהה עם המדרש שבספרי ושבמכילתא ולא עם מדרשו של הלל, שכפי שראינו, הוא לשיטתם של שמעיה ואבטליון, שוב אין לראות בדחיית רב אשי את מדרשו של רב מארי לשיטת יהודה בן דורתאי משום ראיה להנחתו של פרופ' אלבק, שרב אשי לא ידע את מדרש-ההלכה. ולהלן יבואר, שלא רב אשי הוא שאמר, שהכתוב "וזבחת צאן ובקר" בא ללמד, שמותר-הפסח קרב שלמים כדברי רב נחמן בשם רבה בר אבוא, באופן, שאף מכאן אין ראיה להנחתו של פרופ' אלבק המנוח, שרב אשי לא ידע את מדרשי-ההלכה. וכבר דגתי בשיעורים שונים, ובמיוחד בכינוס הראשון לתורה שבעל פה ובכינוס המדעי הרביעי והחמישי, לאור תשובתו הנ"ל של הרמב"ם בדבר ההבדל שבין דורות שונים של תקופת האמוראים בידע של טעמי-המשנה, בשיטתם של הרב ד"ר י"צ דינר ופרופ' ח' אלבק בעניין התוספתא ובעניין מדרש-ההלכה. ואכמ"ל.

אחר-תלמודיות ובמיוחד משל דברי הסבוראים²⁶. וכן כותב גם הרמב"ם: "ופירוש זה אינו מעצם הגמר, אלא היא הגהה מפירוש רבנן סבוראי, וכתבות המעתיקים בתוך הדברים, ולא העירו על כך...".²⁷ ודעת הרמב"ם היא, שדברי סבוראים שבתוך התלמוד דינם אינו כדין דברי תלמוד עצמו. כותב הרמב"ם בקשר עם פסקו בעניין שעטנז, העומד בניגוד לפסק הנמצא בתלמוד במסכת גדה: "ואותו לשון הכתוב בגמר גדה — אינו לשון התלמוד, אלא 'פירוש'!"²⁸, וכידוע, תוספת אחד-תלמודית, שהוכנסה לתוך גירסת התלמוד, נקראת "פירוש"²⁹.

אחת מדרכי הרמב"ם לקביעת תוספת אחר-תלמודית בתוך סוגיית התלמוד היא הדיוק בלשונות חז"ל.

והנה. העיון בלשונות חז"ל בתלמוד מראה, שהקטע "אלא קרא לכדרב נחמן הוא דאתא" וכו' אינו מדברי רב אשי.

דרך התלמוד היא, שאם תחילה מובאים דברי רב אשי לדחיית דברי אמורא אחר, בין בלשון אמירה ובין בלשון התקפה, ואח"כ מובאת דעתו שלו, נזכר שמו של רב אשי פעמיים. כך, למשל, במסכת בבא בתרא, דף י"ב, רע"ב: "אמר רב אשי... אלא, אמר רב אשי...". וכך, למשל, במסכת פסחים עצמה, דף נ"ב, סע"א: "מתקיף לה רב אשי... אלא, אמר רב אשי...".

והנה, בסוגיית התלמוד שלפנינו הלשון הוא: "אמר רב אשי: 'ואנן — טעמא דפרושים ניקו ונפרש'?! אלא קרא לכדרב נחמן הוא דאתא", ולא נאמר "אלא, אמר רב אשי: קרא לכדרב נחמן הוא דאתא", כלומר, הדחייה בלבד מובאת בשמו של רב אשי, ואילו הקטע "אלא" וכו' אינו מובא בשמו של רב אשי. ואם כך, מתקבל על הדעת, שהרמב"ם ראה את הקטע "אלא קרא לכדרב נחמן הוא דאתא" וכו' כתוספת סבוראית.

ברם, עכשיו, שבאנו לכאן, שמדרש הכתוב "וזבחת" שבקטע "אלא קרא" וכו' לא משל רב אשי הוא, נשאלת השאלה: ורב אשי — כיצד פירש הוא אפוא את הכתוב "וזבחת"? והנה, כאמור למעלה, נאמר בתלמוד ירושלמי, שהלל, לשיטת שמעיה ואבטליון, דרש את הכתוב "וזבחת" וגו' לא "צאן" לפסח "ובקר" לחגיגה, אלא "צאן ובקר" לחגיגה. דעת רבוננו הראשונים היא, שאמוראי בבל האחרונים ידעו את הירושלמי. ידועים במיוחד דברי הרי"ף, רבם של רבותיו של הרמב"ם, שהרמב"ם, כעדות עצמו, תולך, בדרך כלל,

26 עיין מה שכתבתי ב"תורה שבעל-פה", קובץ י"ג, עמ' קס"ד—קס"ח וסע"מ ק"ע—רע"מ קע"ג; שם, קובץ י"ב, סע"מ ק"ג—רע"מ ק"ז; שם, קובץ ט"ו, סע"מ ק"ז—עמ' קי"ח. ועיין גם ב"תקצירי ההרצאות" של הכינוס המדעי הרביעי, תלמוד וספרות רבנית, ירושלים תשכ"ה, עמ' 11.

27 פירוש המשנה למסכת זבים, פרק ד, משנה ו, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ט, עמ' תרע"ח, ועיין לעניין זה מה שכתבתי ב"תורה שבעל-פה", קובץ י"ג, עמ' קע"ב.

28 פירוש המשנה למסכת כלאים, פרק ט, משנה ח, הוצאה הנ"ל, ירושלים תשכ"ג, עמ' רי"ח. ועיין מה שכתבתי בעניין זה ב"תורה שבעל-פה", קובץ י"ב, סע"מ ק"ג—רע"מ ק"ה.

29 עיין מה שהעירותי ב"תורה שבעל פה", שם, עמ' ק"ד, הע' 95.

בעקבותיו³⁰: "דכיון דסוגיין דגמרא דילן להיתירא — לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא, דעל גמרא דילן סמכינן, דבתרא הוא, ואינהו הווי³¹ בקיאי בגמרא דבני מערבא טפי מינן, ואי לאו דקים להו, דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא הוא, לא קא שרי ליה אינהו"³². ואם כך, ניתן לומר, שרב אשי פירש את הכתוב "וזבחת" וגו' כפי מדרשו של הלל, המובא בתלמוד ירושלמי.

ואם ישאל השואל: אם כך פירש רב אשי את הכתוב, למה לא הובא פירוש זה בתלמוד שלנו? תשובתו היא: מלבד מה שקל להבין, שרב אשי, המתקומם כל כך נגד הנסיון ליתן טעם לדברי הפורשים מן החכמים³³, לא ראה לנכון לעמוד אתם על מישור אחד וליתן פירוש משלו לכתוב "וזבחת", הוא גם לא הוצרך להשיב, שכן, בהתאם לשיטת הרמב"ם הג"ל בדבר מידע טעמי-המשנה בבבל בימי רב אשי, סביר ביותר להניח, שבימיו גם המדרש, הנמצא בירושלמי, היה ידוע בבתי מדרשות שבבבל³⁴. הן אף רב מארי ניסה לפרש את טעמו של בן-דורתאי בלבד.

סיכּומו של דבר: ראינו אפוא, שהדיוק בלשונות חז"ל — תשומת לב למה שנאמר ולמה שלא נאמר בעניין המדרש שבספרי והמדרש, שהובא בתלמוד על ידי רב מארי לשיטת יהודה בן דורתאי וכן בעניין דברי רב אשי, הדיוק בלשון הרמב"ם בהשוואה ללשון הספרי וללשון רב מארי לשיטת יהודה בן דורתאי וחתירה עקשנית ועקבית אחר מקור המדרש, שהובא על ידי הרמב"ם, הביאונו לפיענוח התמונה באחת מן ההלכות שבמשנת הרמב"ם, ולהדגמה לערכה של דרך חקירה זו³⁵.

ולא עוד, נאמנות עקבית לדרכי הרמב"ם מובילה גם להבנת טעמו של הדין, שחגיגה אינה דוחה את השבת.

אמנם אם אין דורשים את התיבה "פסח" שבכתוב "וזבחת פסח לה"א צאן ובקר" כרב מארי לשיטת בן-דורתאי, אלא שתהא שחיטת השה "לשם פסח" כבספרי, אין ראיה לדעתו של יהודה בן דורתאי, שחגיגה דוחה את השבת.

אולם עדיין יכול לשאול: מה הביא את הספרי לדרוש, שהתיבה "פסח" באה ללמד, שתהא שחיטת השה לשם פסח? ואף אם גניח, שקבלה היתה בידם לדרוש כך את הכתוב, שמא ניתן עדיין לדרוש ולומר, שזו שהסמיכה תורה הבאת "צאן ובקר" לחגיגה לצווי "וזבחת פסח" בא ללמד, על יסוד סמוכים אלה בלבד, שיש להקיש ולומר: מה פסח דוחה את השבת — אף חגיגה דוחה את השבת!

ואם כך, מהו אפוא הטעם לזו ששנינו, שחגיגת ארבעה-עשר אינה דוחה את השבת? והנה, לכאורה ניתן היה לומר, שהטעם נתבאר בהמשכה של סוגיית התלמוד, פסחים,

30 עיין, לפ"ש, אגרות הרמב"ם, ירושלים תש"ו, סע"מ 68 — רע"מ 69.

31 כ"ה בדפוס קושטא. בדפוס ווילנא: הוי.

32 הלכות הרי"ף, סוף עירובין, דפוס ווילנא, דף ל"ה, סע"ב.

33 הדברים אמורים בפורשים מן החכמים, שנתמנו כדת של תורה, ואכמ"ל.

34 והשוה מסכת בבא בתרא, דף ט, רע"א, ואכמ"ל. ועיין למעלה, הע' 22.

35 עיין מה שכתבתי, לפ"ש, ב"תורה שבעל-פה", קובץ י"ב, עמ' ק"ו — רע"מ ק"ז, על "דרך במשנת הרמב"ם ודרך לחקר התלמוד".

דף ע, ע"ב: "ורבנן — מאי טעמא לא דחי (קרבן חגיגה) שבת? הא ודאי קרבן צבור³⁶ הוא!! אמר רבי אילעא משום רבי יהודה בן ספרא: 'אמר קרא (ויקרא כג מא, אצל חג הסוכות): 'וחגותם אותו חג לה' שבעת ימים בשנה' — שבעה? שמונה הוו!!? אלא, מכאן לחגיגה, שאינה דוחה את השבת'!".

אמנם מדרש זה דרשוהו חכמים על הכתוב הנאמר אצל חגיגה של חג הסוכות, חגיגת חמשה-עשר.

אולם זו, שהתלמוד מביא את המדרש הזה בסוגיא זו, מראה, שדעתם של בעלי הסוגיא הזאת היא, שניתן להקיש מן הטעם לדין חגיגת חמשה-עשר על הטעם לדינה של חגיגת ארבעה-עשר וכפי שפירשו רבותינו בעלי התוספות, שם, ד"ה "מאי טעמא": "ואף על גב דקרא 'וחגותם אותו' בחגיגת ט"ו כתיב, סברא הוא להשוות החגיגות יחד".

ברם, קשה. העיון במדרשי-ההלכה ובסוגיות שבשני התלמודים מגלה, שלמורד זה ממדרש-הכתוב "וחגותם אותו" וגו' לא נתקבל על דעתם של תנאים ואמוראים, אלא מאחר שלרוב הדחייה היא סמוייה והסברת הדברים ארוכה ועניין היא לחקר התלמוד בכלל, לפיכך אסתפק כאן בהבאת סוגיא אחת, שבה הדחייה היא גלויה, ואילו העניין בשלמותו יבואר, אי"ה, במ"א על "סוגיות בתלמוד באספקלריית הרמב"ם".

בתלמוד ירושלמי, מסכת חגיגה, פרק א, הלכה ו, מובא מדרש זה של הכתוב "וחגותם אותו" וגו'. והנה, שם נדחה במפורש הלימוד, שהדין, שחגיגת חמשה-עשר אינה דוחה את השבת — מקורו במדרש זה. תחילה מובאת התמיהה הגדולה: "וכי מי כן למדנו, שאין חגיגה דוחה את השבת? לא ממקום אחר!!? ועד כדי כך ברור היה לאמוראי ארץ-ישראל, שאין לומר, שמדרש זה הנו מקורו של הדין, עד שלא מצאו לנכון אף לציין מהו המקום האחר. בהמשכה של הסוגיא מובאות גם שתי קושיות על לימוד זה ולבסוף מובא אף נוסח מתוקן של המדרש.

אמנם זו, שבסוגיית הבבלי מובא המדרש רק בנוסח הראשון, נותן אולי מקום לחולק לחלוק ולומר, שהעדר הבאת הנוסח המתוקן בבבלי — יש בו משום דחייה של הנוסח המתוקן שבירושלמי, באופן שיש לראות את הסוגיות בעניין שלפנינו בירושלמי ובבבלי כסוגיות חלוקות, ואם כך, הרי בהתאם לכלל הידוע, שבבלי וירושלמי — בבלי עדוף, יש להעדיף את סוגיית הבבלי.

אולם כבר ביארתי בשיעורים שונים, ובעקבות רבותינו המפרשים והפוסקים כאחד, שהכלל על עדיפותו של הבבלי נותן רק בזמן, שדבר הנאמר בבבלי ודבר הנוגד לו הנאמר

36 עיין רש"י, שם, ד"ה "אמאי". ועי' תוספות, שם, ד"ה "הא" והשוה תוספות, חגיגה, דף ו, ע"א, ד"ה "קרבן יחיד". ועיין רמב"ם, פירוש המשנה, פסחים, פ"ו, מ"ד; וזבחים, הקדמה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ז, עמ' י"א, סד"ה "ואחרי כן"; שם, עמ' י"ז, סד"ה "והחלק הרביעי", והשוה שם, עמ' י"ט, ד"ה "והסוג הרביעי"; ועי' שם, עמ' י"ז, במקום הנ"ל; שם, עמ' י"ח, ד"ה "והסוג השלישי" וסד"ד שם, רע"מ י"ט, והדברים יבוארו, בסיוע שמים, במ"א על "שמות ולשונות בספרות ההלכה". והשוה הערת המהדיר לשם, פסחים, הוצאה הנ"ל, ירושלים תשכ"ד, עמ' קפ"ח, הע' 10, ומה שהעירתי, לפ"ש, ב"תורה שבעל פה", קובץ ט"ו, עמ' קי"ח — ק"כ.

בירושלמי — שניהם נאמרו באופן, שיש עמו תוקף הלכתי שוה-ערך: כאן תלמוד ערוך וכאן תלמוד ערוך, כאן תירוץ של דיחוי וכאן תירוץ של דיחוי, וכיו"ב; אבל בזמן שבירושלמי נאמר הדבר באופן, שהנו בעל תוקף הלכתי גדול יותר מזה שבו נאמר הדבר בבבלי — אין כלל זה נוהג.³⁷

והנה, אף אילו היינו רואים את העדר הבאת הנוסח השני של המדרש בבבלי כדחייתו, הרי לא היתה זו אלא דחייה נלמדת, בבחינת "מכללא איתמר" בלבד, בעוד שדחייתו של הנוסח הראשון של המדרש שבירושלמי היא דחייה מפורשת, והן כלל הוא, שמכללא ובפירוש — בפירוש עדוף.³⁸

ברם, בעניין שלפנינו יש לשים לב לצד נוסף. כבר נתבאר למעלה, שהכלל על עדיפותו של הבבלי על הירושלמי — טעמו הוא, מפני שאמוראי בבל היו בקיאים בירושלמי. ברם, כמו-כן נתבאר למעלה, שלפי שיטתו של הרמב"ם הדברים אינם אמורים אלא באמוראי בבל שבימי רב אשי, אולם בימי אביי לא היו נהירים להם לאמוראי בבל טעמי-המשניות על דיוקם, כפי שהיו נהירים לאמוראי ארץ-ישראל.

והנה, הסוגיא בבבלי, שבה נידון המדרש שלפנינו, היא מימי אביי. בבבלי מובא הנוסח הראשון של המדרש, קושיא של רבין, שהיא אחת משלש הקושיות שבירושלמי על המדרש ותירוץ של אביי לקושיא זו. העיון מראה, שהקושיא, שאביי מתרץ אותה, היא הפחות חמורה שבין שלש הקושיות שבירושלמי. והנה, אם מצאנו, שאביי נזקק לקושיית רבין וטרח לתרצה, ואילו שתי הקושיות האחרות, החמורות, כלל לא נזכרו בבבלי, נראים הדברים, שרבין ירד מארץ-ישראל לבבל בטרם נתמצה מכלול הדיון בנושא הנידון בחבורה שבארץ-ישראל, והסוגיא שבבבלי הנה אחת מאותן הסוגיות מימי אביי, שחלה עליהן שיטת הרמב"ם בענין מידע טעמי-התנאים.

מסתבר אפוא, שבירושלמי דווקא נמצאת הסוגיא בעניין שלפנינו בשלמותה. ואם כך, הרי שבנידון שלפנינו אין לומר, שבבלי וירושלמי — בבלי עדוף. ועכשיו, אם המדרש של הכתוב "וחגותם אותו" וגו' לעניין חגיגת חמשה-עשר עצמה נדחה, כל שכן שאין ללמוד ממנו על חגיגת ארבעה-עשר. וחזרת אפוא השאלה למקומה: דין זה, שחגיגת ארבעה-עשר אינה דוחה את השבת — מהו טעמו?

ברם, כבר הורה הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה: "רב חיבר ספרא וספרי לבאר ולהודיע עיקרי המשנה". הרמב"ם, כידוע, קורא בשם "ספרי" את כל מדרשי-ההלכה שמחוץ לספרא, כולל "ספרי זוטא"³⁹. והנה, בספרי זוטא נמצא טעמה של משנתנו "אימתי מביא חגיגה עמו? בזמן שהוא בא בחול...".

על הכתוב "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו" (במדבר ט ב) שנו שם: "במועדו" — דוחה את השבת... יכול, אף השלמים הבאים עמו (=חגיגת ארבעה-עשר) יהו דוחין את

37 עי' מש"כ ב"תורה שבעל-פה", קובץ ז, עמ' קל"ב.

38 עי' מש"כ ב"תורה שבעל-פה", קובץ ח, עמ' ק"ה.

39 עיין מש"כ פרופ' י"ג אפשטיין המנות, תרביץ, שנה ו, ספר ג = ספר הרמב"ם, סע"מ 126 — סע"מ 127 ועמ' 124, ד"ה "הרמב"ם", ואכמ"ל.

השבת...? תלמוד לומר: 'תעשו אותו' [במועדו] — אותו דוחה את השבת... אין השלמים הבאים עמו דוחין לא את השבת... אימתי מביאת (=מביא אתה) ⁴⁰ עמו חגיגה? בזמן שהוא בא בחול... חגיגה היתה באה מן הבקר ומן הצאן" ⁴¹. אף זו, העובדה, שבספרי זוטא, שם, מובא לא רק הדין "אימתי מביא חגיגה עמו? בזמן שהוא בא בחול...", שהמדרש הוא טעמו, אלא אף הדין שבהמשכה של משנתנו, שחגיגה היתה באה הן מן הצאן והן מן הבקר, שאינו עניין, לכאורה, לכתוב זה, מראה, שאמנם כאן שנו את הטעם למשנה ⁴². ולא זו בלבד. העיון והדיוק בלשונו של הרמב"ם בעניין זה בהשוואה ללשון המשנה וללשונו של הספרי זוטא מגלה, שברייתא זו שבספרי זוטא היתה לעיני הרמב"ם בשעה שכתב הלכה זו.

במשנתנו שנינו: "חגיגה היתה באה מן הצאן ומן הבקר" וכו', כלומר, הקדים התנא "צאן" ל"בקר" ותפס את הסדר שבלשון הכתוב "צאן ובקר" וכדרכו. לעומת זה לשון הרמב"ם הוא: "מן הבקר או מן הצאן", כלומר, הקדים "בקר" ל"צאן", ושינוי זה מסדר הלשון שבכתוב — מקורו בלשון הספרי זוטא הנ"ל: "מן הבקר ומן הצאן".

40 עיין י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 651, הע' 2.

41 ספרי זוטא, מהדורת האראוויטץ, עמ' 257.

42 השוה אפשטיין במקום הנ"ל, הע' 32, סע"מ 650 — רע"מ 651 ועמ' 743, סימן 4, ואכמ"ל.